

Vort homogeniserede modersmål

Af Jens Raahauge

“Jeg har set traj mus”, skrev jeg i et brev til min storesøster, da jeg lige var begyndt at skrive omkring 1950. Fundet af det gamle brev og stavfejl i det ord, som jeg plejede at se som tal, og som derfor ikke sad fast som ord i mit skrevne vokabularium, betød, at jeg slog om og læste hele brevet med en indre dialektstemme.

Sjovt, for hele skolegangen har bestået i at få et aktivt rigsdansk. I mellemskolen – på kostskole – blev de, der holdt fast i deres sydsjællandske, mobbet og kaldt Fjolle, Fumle, Bondekarl og lignende.

Da jeg i min studietid i 60'erne besøgte en gammel, livlig dame, som var født i Vendsyssel og aldrig havde været uden for hjemegnen, måtte jeg godt nok spidse ører for at få indhold i hendes muntre historier; men alligevel slog det mig, at hendes tale mindede om en grønlandsk nyhedsudsendelse. Hun brugte nogle få nymodens ord med rigsdansk udtale, fordi hun havde fået radio og fjernsyn. For eksempel brugte hun ordet “indledningsvis”.

Sløve danske ører – gode norske
På Aarhus Universitet dyrkede man på danskstudiet dialekterne, og jeg husker en aflyst time, da underviseren måtte haste til Læsø, fordi en gammel kone lå for døden. Med hende ville også et uforfalsket lokalt fagsprog inden for uldspinderi forsvinde, forlød det.

Hvad det var, der var gang i, blev jeg først bevidst om, da jeg omkring 1980 blev kontaktet af nordmanden og sprogforskeren Tore Kristiansen fra Københavns Universi-

tet. Han bad mig være behjælpelig med en undersøgelse af dialekters status i lokalsamfundet. Kort fortalt fik han indtalt en stillingsansøgning på henholdsvis rigsdansk, lavkøbenhavnsk og en lokal sydsjællandsk dialekt. En række af egnens erhvervsvirksomheder blev nu bedt om at vurdere ansøgerne ud fra lydbilledet. Resultat: Den ansøger, der talte rigsdansk, blev foretrukket af alle, fordi han lød veluddannet og dannet. Som andetvalg kom lavkøbenhavneren, der lød til at tænke hurtigt og være kvik. Som sidstevalg kom den lokalttalende.

Med sin norske baggrund måtte Tore Kristiansen undre sig over den danske tilgang til dialekterne, selv om udfaldet blot bekræftede en formodning, han havde. I Norge har dialekterne status, hvilket blev indlysende i forbindelse med udformningen af nynorsk – et fælles norsk dialektbaseret skriftsprog, som aldrig har fået en landsdækkende dominans, men som er sidestillet med bokmål i undervisning og i medier, og som derfor forstås af alle nordmænd. Skabelsen af et sådant talesprogsbaseret skriftsprog og eksistensen af flere slags norsk har medført, at nordmænd har gode ører og lytter aktivt efter indholdet af det sagte; akkurat som folk med engelsk som modersmål er vant til at omgås allehånde udtaler af deres sprog og derfor normalt også opleves lyttende og indholdsorienterede, selv til det cirkusengelsk, nogle af os kan diske op med.

Fra Holberg til *Drengene fra Angora*

Med min danske baggrund måtte jeg reflektere over, at jeg både i mine omgivelser og

inden i mig selv havde oplevet en udvikling, der i stadig stigende grad indebar en rigssprogshomogenisering af tekst og tale, en homogenisering, der i høj grad har hentet sin næring i arbejdet med skriftsproget. Vel har dialekter ofte været anvendt i kunsten til at skabe indtryk af manglende uddannelse, som fx det teatersjællandsk, der ofte knytter sig til figurer fra Holbergs stykker og frem til danske folkelige film fra 1950'erne og 1960'erne. Men det er værd at mærke sig, at de bondsktalende personer nok repræsenterer ringe skolegang, men også, at de er udtryk for jævnmanden, der knytter sig megen sympati til.

Når vi i dag oplever dialekter brugt i folkelig underholdning, som fx i Danmarks Radios underholdningsprogram *Drengene fra Angora*, så er der snarere tale om en udstillen af dumhed end skabelsen af sympatiske figurer.

Man må spørge sig selv, hvad denne tale-sproglige homogenisering skyldes. Svarene er sandsynligvis mange og komplekse, men det spiller givetvis en rolle, at vi med nederlaget i 1864 blev et af de kun tolv lande i verden, der er étsprogede. Vi mistede halvdelen af vores anerkendte modersmål – tysk. Samtidig har landets karakter af småstat med stadig rigere muligheder for mobilitet spillet en rolle.

Og endelig kan vores relativt høje fravær af ydre farer have givet næring til at gå løs på hinandens afvigelser fra normen; vi har langt hen ad vejen dyrket jævnhedens, hyggenes enhedskultur. Det er måske ikke tilfældigt at Janteloven er opfundet her til lands, eller at en dansk liberal regering uden nævneværdige protester er i færd med at gennemføre et overvågnings- og kontrolsamfund, som sjældent tidligere er set uden for deciderede diktaturer.

Lærer Madsen taler fint sprog

I folkeskolen har vi fra første færd dyrket rigsdansk, som ganske vist i nogle egne blev til det, Niels Hausgaard kalder “lærer Madsen taler fint sprog”. Man blev og bliver ved den mundtlige afgangsprøve blandt andet vurderet på, om man taler et ordentligt dansk, altså rigsdansk.

I de landsdækkende medier har man traditionelt dyrket det danske rigssprog, og selv i det moderne mediebillede hører man nok oplæsere og studieværter med regionalt tonefald, men aldrig talende dialekt. Projekt “homogeniser sproget” er lykkedes, selv om der stadig i landets randområder kan findes især ældre mennesker, som taler dialekt, og steder, hvor man søger at genoplive de oprindelige lokalsprog. Men meget tyder på, at sådanne projekter er beslægtede med Frilandsmuseet, Den gamle By og folkedans.

Fra landskab til tankelandskab

Men hvorfor så egentlig begræde denne homogenisering af vores sprog? Det er oplagt, at den stadig stigende indenlands samfærdsel og kommunikation i en vis forstand har gjort landet mindre, men karakteristisk for dialekterne er, at de er sprog, der er opstået i meget nære sammenhænge ud af relativt få menneskers fælles erfaringer i dagligdagen. Man kan sige, at hvor rigssproget er præget af, at folk har fødder, så er dialekterne karakteristiske ved, at folk har rødder.

Der er en variation i udviklingen af ord for konkrete, for handlinger, for egenskaber og for grammatik. Hvad denne variation egentlig beror på, hvad der har farvet den enkelte dialekt, er det svært at svare entydigt på. Men man synes til tider at kunne ane en overensstemmelse mellem egn og sprog, mellem landskab og tankelandskab, en paral-

lelitet mellem en dialekts rytme, ordforråd, talehastighed, stilleje m.v. og de vilkår, dens brugere har levet under.

Under alle omstændigheder er dialekter det sproglige udtryk for den samhørighed, der findes blandt et områdes mennesker, baseret på det fælles liv, den fælles overlevelse og de berøringsflader, der er til nabosamfund. Mange kystsamfund er f.eks. blevet påvirket af sprog på den anden side af havet, fordi vand har forbundet, mens land har adskilt mennesker. Det væsentlige er, at dialekter er udtryk for den nærhed og de fælles vilkår, som har præget et lokalt samfund.

Men dialekterne har i de fleste tilfælde haft samme skrøbelighed som de mange sprog, der årligt dør verden over, især fordi de ikke har et bevarende skriftsprog. Og det er da også påfaldende, at de mennesker, der for tiden kæmper for at genvinde en dialekts fodfæste, fx i Vendsyssel og i Sønderjylland, søger at etablere et dialektalt skriftsprog.

Man kan spørge sig selv, om det betyder noget, at dialekter forsvinder. Hvad er der galt med det homogeniserede rigssprog, hvis mobiliteten i samfundet alligevel har gjort talen om lokale rødder til nostalgisk amnestuesnak? For mig at se betyder en homogenisering af sproget også en homogenisering af tænkningen, og nogle væsentlige nuancer forsvinder i det samlede kulturbillede.

Den blidhed, som præger det syngende fynske sprog, og som kalder på en menneskelig konflikthåndtering, forsvinder, selv om vi har brug for dens dynamik. Forfatteren og maleren Herman Stilling fortæller, at statisterne på Det kongelige Teater engang havde valgt en fynbo som talsmand, men da han brød ind i en scene i Julius Cæsar og demonstrativt krævede *blo'havn*, faldt denne kampform til jorden.

Hvordan staver man til "klottet"?

Omvendt har jeg hørt piger fra 8. klasse i Skårup fortælle et dramatisk eventyr om en drengs frelse af kirkesølvet. Men for at gøre historien spændende, så *klottet* drengen, der skulle redde sølvet fra troldene, gang på gang under sit bjergningsforsøg. Da vi skulle skrive historien ned, og jeg spurgte pigerne, hvordan de stavede til *klottet*, lød svaret prompte: f-a-l-d-t. Og ærgerligt er det, for man falder altså anderledes, når man klotter, end når man bare falder.

Vi kan se, at dialektordet *træls* er gledet ind i rigssproget, fordi vi simpelthen savnede et ord for denne elementære følelse. Men vi kan fx også miste karskheden i vores samlede tænkning, når vendelbomålet bliver udryddet.

Da jeg kom med nogle idéer til den tidligere omtalte gamle, livlige dame i Vendsyssel, svarede hun prompte: "We do ski'e i hau'e". I konteksten var det tydeligt, at det bare betød, at mit forslag var langt ude. Men da en københavnsk kvinde senere i *Slå først*, *Frede*-filmen stod på molen i en marina og sagde til en ungersvend: "Vil du skide i hævet", var det tydeligt malplaceret. Der er kun 400 kilometers forskel på karsk livsvisdom og plat overfladiskhed.

Hvis man mere hudløst vil erfare, hvad den samlede nation mister med dialekternes forsvinden, kan man læse Jens Smærup Sørensens prisbelønnede roman *Hjemstavn*.

Jens Raahauge (f. 1944), skoleinspektør på Holmegårdsskolen i Kokkedal, gennem 20 år formand for Dansk lærerforeningens Folkeskolesektion, har skrevet lærebøger til danskfaget i grundskolen og en mængde artikler om blandt andet undervisning og sprog.